

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 73. Mi az a „római rítus”?
 - 74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete Krisztus szenvedéséről
-

37. szám

2006. március

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

Készült az MTA-TKI — LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az ének-lőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvalósításáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltekhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltosza. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyének. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosza karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Bűgő kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztségét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úr-napi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

(A jegyzék folytatása a bátlapon)

Kedves Olvasóm! A Gondolkodó Füzetek e száma eltér a szokásos tartalomtól: elmaradnak belőle a „világi” témák (közélet, kultúra, irodalom) és a könnyedebb rövid széljegyzetek. Az ok az, hogy szeretném egy reprezentatív angol tanulmánykötetben megjelenő, terjedelmesebb írásomat magyarul is közzétenni: e számban a nagyobbik felét, a következőben a maradékot. Így most csak a liturgikus rovat két cikkét találja az olvasó. Lehet, hogy e füzetet túlsúlyosnak fogja találni, azért kérem bocsánatát. De talán kárpótolja a fáradságért, ha találni fog benne valami megfontolásra méltót.

Jegyzetek a liturgiáról

73. Mi az a „római rítus”?

A kérdésre felelni első pillantásra nagyon könnyűnek, második pillantásra vizsgálódásra viszont szinte lehetetlennek látszik. „A római rítus a római egyház hivatalos istentisztelete.” Ez a meghatározás azonban nyilvánvalóan jogi természetű: „hivatalos” az, amit a Szentszék jóváhagyásával végzünk. Ha azonban valaki csodálattal beszél a római rítusról, akkor nem a római jóváhagyás miatt tiszteli azt, hanem tartalma miatt. A hivatalos jóváhagyástól csupán azt reméli, hogy az védelmezi ezt a tartalmat. A római rítus lényegét nem az approbáció (jóváhagyás) teszi, hanem a rítus tartalma; az approbáció e tartalom szolgálatában áll. Ennek függvényében kell megítélnünk köteles engedelmisségünk követelményét is. Az egyes pap és hívő ugyan nincs feljogosítva arra, hogy az approbált rítustól eltérjen, de szinte feloldhatatlan engedelmisségi konfliktusba eshet, ha úgy látja, az approbáció nem felel meg a tartalmi követelménynek (például Róma egy hibás liturgikus fordítást hagy jóvá). Vagyis a jogi megközelítés önmagában féllábú, és legalábbis az értelmiségi hívőt, különösen, ha a liturgiában jártas, nem mentesíti a *tartalmi* megközelítés kötelességétől, még akkor sem, ha a mindennapi magatartásában engedelmesen követi is az előírásokat.

Ha viszont tartalmilag akarjuk megvizsgálni, mi a római rítus, csak a liturgia történetéből tudunk kiindulni. Nem mintha az egyház múzeum volna (mint ahogy ez ellen egyesek jelszó-szerűen tiltakoznak), ha-

nem egészen más okból. A liturgia bár a legfontosabb, de mennyiségileg igen kis részében megy vissza közvetlen krisztusi rendelésre. A krisztusi parancs e legfontosabb dolgokban felülírhatatlan norma, de mennyiségileg nem elegendő ahhoz, hogy a liturgia mércéjeként szolgáljon. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szenthagyomány a kinyilatkoztatásnak a szentírással egyenrangú tanúja, márpedig a liturgia a szenthagyománynak a hittani nyilatkozatok mellett legeminensebb letéteményese. Ámde nem csak annyiban, hogy mentes a tévedéstől, sőt nem is csak annyiban, hogy a *lex supplicandiból* (az imádság szabályából) kiolvasható *lex credendi* (a hit szabálya). Ez túlságosan szűkös és íróasztal-szerű szemlélete lenne a szenthagyomány és a liturgia viszonyának. A liturgia ugyanis nem elszigetelt, a liturgikus imádságokból kiszemelgethető állítások összessége, hanem mint élet, elsősorban organizmus. Szövegek, szokások, mozdulatok, rubrikák, illetve ezek struktúrája, éppúgy, mint testünk és minden más organizmus is struktúra. Az ilyen organizmus mindig individuális, amit úgy értek, hogy mögötte valamiféle hiposztázisz, erkölcsi személy áll, s erre gondolva beszélhetünk milánói, szír, kopt vagy éppen római liturgiáról.

A tartalom egészének és struktúrájának természetesen rétegei vannak. Vannak liturgiánknak egy egészen ősi emberi rétegei. A római liturgia elválaszthatatlan attól a klasszikus tartalomról, melyet a *convenientissimo tempore* (a legalkalmasabb időben) eljött közvetlenül Krisztust megelőző vallási tapasztalatokból örökölt. A római rítus legmélyebb rétege természetesen a már említett krisztusi rendelés. Erre azonban ráépül egy ősi köz-keresztény réteg. Például gondoljunk csak arra, hogy az igeliturgia és az eukarisztia sorrendje, bár nem krisztusi rendelés, olyan keresztény alapstruktúra, melynek megőrzése nem muzeális kötelezettség, hanem súlyos tartalmi, teológiai implikációkkal járó forma. Az ilyen közös keresztény alapréteg elemeit hosszú oldalakon át lehetne felsorolnunk. A történész számára világos, hogy van egy közlatin réteg is, melyet Róma együtt birtokol Milánóval, Ibériával, s minden bizonnyal Közép-Itáliával, Észak-Afrikával, Galliával és más ősi latin rítusokkal. Csak éppen példaképpen említem a liturgikus műfajok regiszterét (antifonák, responzórium-fajták), vagy azt, hogy a Magnificatot a vesperásban imádkozzuk, vagy azt, hogy a zoltáros-

könyvben a 108. és 109. zsoltár között húzzák meg az éjszakai zsoltárok és a vesperás-zsoltárok határvonalát. A teljes lista megint oldalakat tölthetne meg.

Ezek a közös rétegek azonban merő absztrakciók mindaddig, míg egy konkrét liturgia-alany, mondjuk Milánó vagy Róma az összes részletek megrajzolásával valódi arculatát meg nem adja. Ekkor válik a liturgia a fenti értelemben véve individuálissá, ekkor nyeri el önazonosságát. Ezen a szinten már minden részlet számít: a szókészlet, a nyelvi kifejezőeszköz, az elemek elhelyezése a szertartásban és a liturgikus időben, az öltözetek, a mozgásfajták, a liturgikus tér és a térhasználat, stb. összegezve: egy konkrét fizikai valóságban megjelenő stílus, vagy skolasztikus szóval élve: egy anyagba beírt lényegadó forma.

Ezen elemek együttese és struktúrája nem külső ceremóniák halma, hanem két fontos jellemvonással bír: Egyik az, hogy a maga együttesében életszerűen jeleníti meg a szenthagyományt, mert nem elszigetelt hittételeket nyilvánít ki, hanem az elemek egymáshoz való viszonyulását, arányait is, lelkiéleti hangsúlyokat, szemléleti módot, mentális és morális viselkedésmódokat is megjelenít. A kegyelemtan legteljesebb megfogalmazása nem a pápai megnyilatkozásokban vagy a teológiai könyvekben található, hanem a pünkösd utáni vasárnapok collectáinak összességében. A másik alaptény, hogy a liturgia a maga totalitásával az értelemet magában foglalva, de azt túl is haladva közli a hit minőségét a keresztény közösséggel. Ereje nem merül ki a hitet átadó szavakban és magyarázatokban, hanem az embert arra készíti, hogy *tota devotione ac pietate* viszonyuljon Istenhez, az egyházhoz, a szentséghez, lélek életéhez. A liturgia nem „üzenetével”, hanem stílusával, organikus élet-egészával készítet, nevel a devotiora, vagyis teljes odaadásra, és pietásra, vagyis egy elcsöndesedő, magáról elfeledkező egyesülésre, keresztény alázatra. Ezért a liturgia leglényege elleni mérenylet, ha azt zajos manifesztációvá, az önmegvalósítás terepévé, a társadalmi közéleti problémák fórumává alakítják át.

Amennyire tudom, a *Liturgiam Authenticam* az utóbbi évtizedekben először merte a liturgikus jogalkotásban kimondani azt a szót, hogy a római rítus „önazonossága, sajátos kifejezőmódja”, vagyis stílusa. Ezzel kiemelte a merő jogi approbációk köréből, s egy új mércét

állított fel: kinyilvánította, hogy a római rítusnak van – a fent tárgyalt komplexitásában – egy sajátossága, s ez a stílus ugyanolyan megvédendő érték, mint egyes kiszelektált elemek.

Kétségtelen, hogy a római rítus testvér-rítusai között is megkülönböztetett, s ki merem mondani – mert ha több idő lenne, könnyű lenne bizonyítani –, egészen kiemelkedő vallási-szellemi valóság. Hozzátenném (ha ezt manapság nem kellene szintre szégyenkezve kimondani): kultikus-kulturális valóság.

II.

De ezzel még jelentősebbé vált a kérdés: mi is az a római rítus? Az „új liturgia” (Novus Ordo)? Trident? Mind a kettő, avagy minden, ami éppen jóvá van hagyva? És egyáltalán: van valami, amire mint állandóra azt mondhatjuk, hogy római? Mit jelent a római rítus életében a történelmi változás?

E probléma soha nem merült fel olyan élesen, mint a II. vatikánum után. A zsinat „jogos haladásról” és óvatos újításokról beszél. Az egyházi közgondolkodásban ma az az uralkodó eszme, hogy liturgiának a korhoz kell alkalmazkodni. Sokan úgy vélik, hogy a liturgia az elmúlt századokban is alkalmazkodott korokhoz, népekhez; csupán a Trident után merevedett meg, mígnem a zsinat örömdetes módon nem szabadította azt fel ismét, hogy megkötés nélkül állhasson a pasztorális igyekezet szolgálatában.

A másik oldalról sokan az ősi római liturgia lerombolásának tekintettek minden változást, és minden lehetséges változásban a hitre veszélyes hátsó gondolatokat ismertek fel. Eszerint a római rítus elveszett, amikor a felajánlási „*Suscipe sancte*” kimaradt, s e változás a mise áldozati jellegét is megtagadta. De hát többről van itt szó, mint, mondjuk, a lépcsőimáról.

Ez az a pont, ahol nem nélkülözhetjük tovább a liturgiátörténelem tanúságtételét. Mert a liturgiának a teológiai igazsága mellett megvan a maga *liturgiai igazsága* is. Lehet, hogy valami nem vét a teológiai igazság ellen (s így nem könnyű megtámadni), de vét a liturgia igazsága ellen, s különösen: vét a római liturgia igazsága ellen (s ezt már fáradságosabb megmutatni). Természetesen a részletekbe most nem mehetünk, de

néhány történelmi tényt a következtetések levonása előtt mégis emlékeztünkbe kell idézni.

Aki arról beszél, hogy a II. vatikáni zsinat az őskeresztény liturgiát újíttotta fel, csal. Nem tudjuk, hogy pontosan milyen is volt az őskeresztény liturgia, legfeljebb egy-két eleméről van sejtelmünk. Amit viszont az őskeresztény korról például az egyházatyák beszédeiből és más írásokból megtudunk, az inkább szöges ellentéte annak, amivé a II. vatikánum után a világ nagy részében a liturgia lett. Az őskereszténység legkiválóbb jegye a sacrum iránti mély tisztelet, mellyel viszont mindenfajta profanizálás kifejezetten ellentétes.

A római liturgiát tartalmazó legkorábbi liturgikus könyvek a 8-9. századból valók. Ezekből óvatos elemzéssel egyes alkatrészek esetében vissza lehet következtetni két-három évszázadnyit.

Talán meglepő módon, a mise legstabilabb eleme az *Antiphonarium Missae*, vagyis a mise változó énekeinek (a proprium-énekeknek) rendje. A legkorábbi énekeskönyvek, továbbá a 7. századi állapotra visszavezethető órómai karkönyvek énekrendje szinte teljesen megegyezik az 1970-ig érvényes Graduale Romanummal. A későbbi időben némileg gyarapodott az énektár az új ünnepekre rendelt néhány énekkel; kibővült az alleluja-repertoár, néhány szép regionális tétel más műfajokban (például tractus) is keletkezett, s voltak eltérések abban, hogy mikor és hol melyik commune-éneket rendelték egy adott szent ünnepére. Legszembetűnőbb változás a paraliturgikus énekek megjelenése: ez a tropusok és sequentiák olykor igen nagy értékű, a Tridentinum által sajnós eltörölt repertoárja.

A papi imádságokat tartalmazó, Rómára visszavezethető régi *Sacramentariumok* (Gelasianum, Leonianum, Gregorianum) anyaga némileg bővebb a későbbi misekönyvekénél összevetve. De ezek a misekönyvek tartalmazták amazok anyagának túlnyomó részét is, a többlet pedig stílusban és tartalomban összhangos a római hagyománnyal. A 7-8. századra tehető római rendezés valóban csak rendezés volt: a gazdag repertoárból válogattak, a kiválasztott imádságok évbeli liturgikus helyét véglegesen rögzítették. A középkorban az új ünnepektől eltekintve (melyek maguk is nagyrészt a régi sacramentariumot használták) elemnyésző a hely- és időbeli változatok száma.

A *perikopa*-(olvasmány)-rendszert a korai századokban jegyzékek rögzítik. Ezek mindegyike egyéves szisztémát jegyez! Az egyes napok perikopa-választása ugyan mutat kisebb ingadozást, de csakhamar megállapodik a később is érvényesben.

A római rítus egységes atekintetben, hogy egyetlen, állandó *mise-ordót* ismert. Kánonok váltogatására a liturgikus dokumentumok korából semmi bizonyíték nincs. Meg kell azonban különböztetnünk a szigorú értelemben vett liturgikus részeket és a papnak a mise közben mondandó csendes magánimádságait („apológiák”). Az utóbbiakból több is volt, mint ami a tridenti misszáléba vagy az annál némileg bővebb késő középkori misszálékba átment. Ezek, bár szép bizonyosságai annak, hogyan élte át a miséző pap a maga részéről a liturgiát, nem tekinthetők ugyanolyan jogon a római liturgia integráns részeinek, mint például a kánon.

A *zsolozsmára* vonatkozóan ugyan csak a 9. század végéről valók első dokumentumaink, itt mégis szerencsésebb helyzetben vagyunk. Ugyanis van egyetlen olyan írásmű, mely, ha nem is minden részletben, mégis konkrét liturgikus elrendezést közöl a korábbi századokból. Ez Szent Benedek regulája, mely a Róma közelében élő szerzetesek 6. század eleji officiumáról ad hírt. Bár Benedek híres mondata „sicut psallit Romana ecclesia” csak a hétköznapi canticumok kijelölésére vonatkozott, a Regula és a későbbi források gondos elemzése világossá teszi, hogy Benedek nem alkotott újat, hanem adaptált egy zsolozsmát, mégpedig Róma városának legkésőbb 5. századi, de szerintem inkább 4. század végi zsolozsmáját. Így legfontosabb elemeiben fel tudjuk vázolni, milyen volt a zsolozsma Rómában tizenhat évszázaddal ezelőtt. A részletekbe most nem menve: a zsolozsma lényege szerint három elem-ből áll.

Első a *hórák jellege* és szerkezete. Ebben semmi lényeges különbséget nem találunk a korai római zsolozsma és a közelmúltig érvényes Breviarium Romanum között. A laudes és vesperás felépítése: ószövetségi zsoltárok, középső tömb (szentírási mondat, esetleg responzórium, himnusz, verzikulus), újszövetségi kantikum és lezáró fohászok (Benedeknél csak Kyrie és Miatyánk). A virrasztó zsolozsma meghívó zsol-tárból, és egy vagy több nokturnusból áll (mindegyik nokturnusban

hosszabb zsoltározás és olvasmányok). Az öt napközi óra rövid (himnusz, három zsoltár, szentírási mondat, felelet és befejező fohász, együttesen 6-8 perc), és lényege szerint minden nap azonos, hogy nap közben fejből is mondható legyen.

A második elem a *zsoltárok elosztása*. Ez egy igen ősi köz-keresztény elem római adaptációja. Eszerint az imaórák többségében – az ősi plébániai zsolozsma örökségeként – kijelölt állandó zsoltárok ismétlődnek (kis órák, az 1., 3.. és 5 reggeli zsoltár) vagy a hét napjai szerint mondják a zsoltárt (a 2. és 4. reggeli zsoltár). A virrasztó zsolozsmában és a vesperásban a többi zsoltárt abban a sorrendben imádkozzák, ahogy azt Istentől a zsoltárkönyvben kaptuk (*psalmodia currens*). Ezt az ősi alapelvet Róma igen átgondoltan és szép eredménnyel érvényesítette, Benedek is csak annyit változtatott a rendszeren, amennyit szerzeteseinek életkörülményei megkívántak.

A harmadik elem: az *Antiphonale Officii*, vagyis a zsolozsmában énekelt antifonák és responzóriumok tára, s ezek szétosztása napokra, órákra, ahogy erre maga Benedek is utal. Számításom szerint Benedek korában az egész antifonále nem tartalmazott többet, mint 400 antifonát (körülbelül 120-at a heti zsoltározáshoz, 150-et a nagy ünnepekre, 100-at a szentek ünnepeire) és mintegy 200 responzóriumot. Mindezek az antifonále alaprétegét alkották egészen 1970-ig.

A zsolozsma-olvasmányok kiválasztásában Benedek idején még nagyobb volt az előljáró szabadsága; csakhamar megszilárdult azonban a Szentírás olvasásának rendje (februártól Mózes könyvei, a szenvedés idején Jeremiás, húsvét után Apostolok Cselekedetei, Jelenések, Katolikus levelek, június végétől a Királyok Könyvei, augusztusban a Bölcsesség Könyvei, szeptemberben Jób, Tóbiás, Judit, Eszter, októberben a Makkabeusok, novemberben a próféták, decemberben Izaiás, januárban Pál levelei).

A himnuszokat a római egyház még századokon keresztül nem énekelte, ahol befogadták, ott a Benedek által kijelölt helyre tették: a laudesben, vesperásban és a completoriumban az újszövetségi canticum elé, a többi órában az elejére.

A témához még annyit fűznék hozzá, hogy ha az 5. században ennyire megállapodottat a római zsolozsmarend, és annak fő vonásai a

további századokban is érvényesek maradtak, kevésbé valószínű, hogy a misében nem lett volna hasonló a helyzet.

III.

Az így meghatározott római rítus a középkor folyamán nem módosult, csak gyarapodott. A karoling korban új énekek, szövegek kerültek, főként a zsoltosmába; a mise alleluja-készlete és a papi magánimádságok nagy része ez időben jött létre; igen meggazdagodott a misét kísérő szertartások rendje (február 2., hamvazószerda). A zsoltosma antifonáléjának anyaga már a Benedek korát követő egy-két évszázadban is tekintélyesen növekedett (ádvent, nagyböjt, egyes ünnepek saját anyaga), ez a karoling korban kiegészült a Benedictus- és Magnificat-antifonák bővebb repertoárjával, s persze az új ünnepek énekeivel. A gyarapodás egyes műfajokban tovább tart az ezredforduló után is, de most már nagyobbraérszt regionális vagy lokális szinten (helyi patrónus-szentek, erekle-tisztelet, stb.)

A liturgia magát alkotó elemek a római rítus területén mindenütt azonosak, s beosztásuk is közmegegyezés-szerű. A megnövekedett antifonále azonban a megszilárduló helyi szokásoknak megfelelően illeszkedik be a struktúrába. Így Európa egyházmegyéi, majd szerzetes-rendjei ugyanannak a római rítusnak változatait hozzák létre. Ez egy igen fontos esemény, s néhány megjegyzést kell hozzá fűznünk.

Nem arról van szó, hogy egy kezdetben pontról pontra előírt rítus a nagyobb földrajzi területen elterjedve mintegy széttöredezett, szétvariálódott. Inkább arról van szó, hogy a római rítusban mindig együtt élt bizonyos elemek egysége és más elemek választhatósága, majd pedig ez a különbségtétel fennmaradt az újkorban is.

Az „egységes és változó” definíciója nem volt önkényes. Volt ennek egy tartalmi rangsora: a misében nagyobb az egység, a zsoltosmában több a változatosság; a temporáléban nagyobb az egység, a sanctoraléban nagyobb a változatosság, a régi műfajokban és repertoárokban (pl. introitus) nagyobb az egység, az újakban (pl. alleluja, sequentia, antifonák) nagyobb a változatosság. Az egység nem került veszélybe, s az egység – változatosság elhelyezése megjelölte az egyes elemek „méltóságát” is.

A változatképzés jogilag ez nem a központi intézkedések alól kibúvó helyi igényeket jelzi. Magát a közös római rítust sem Róma írta elő közvetlenül a helyi egyházaknak. Történelmileg Róma rítusát a misszionáriusok vitték magukkal, s ültették el a hittel együtt az új egyházakban. Az idő előrehaladtával a helyi egyházak saját hagyományukként adták át az új generációknak a római örökséget is. Adott esetben lehetett vagy kellett érvelni azzal, hogy „ezt Róma így csinálja”, adódtak történelmi pillanatok, melyek indokoltá tették a közvetlenül Rómához fordulást is. De a mindennapokban az egyházmegye káptalanja adta kezébe az egyházmegye papjainak saját liturgiáját, illetve: saját liturgiájaként Róma liturgiáját. Ez a komplex értelmű „helyi tradíció” rendszeren tartalmazta az egyetemes, mondhatni kortalan elemeket is, a regionális vagy éppen helyi elemeket („mos patriae”). A helyi döntés határait is megjelölték; például: „erről a szentről saját tételek, ha megvannak a könyvedben”). A variabilitás tehát nem határtalan. A *consuetudo* (szokástörvény) alanya az egyházmegyei káptalan, vagy az érseki provincia.

Azt is világosan látnunk kell, hogy a középkori liturgia változatos-sága nem történelmi „összeviszsaság”. A történelem menetébe és logikájába beilleszkedő lassú folyamatok eredménye, de ez a végeredmény sajátos értékekkel, pasztorális értékekkel is bír. Mindenekelőtt, paradox módon éppen a variabilitásával emeli a közös örökség jelentőségét. Amikor valaki egyik egyházmegyéből átmegy egy másikba, azt láthatja, hogy a lényeges szövegek, szokások, struktúrák azonosak az övével. Átélteti az egyetemesség, katolicitás tapasztalatát, ugyanakkor szinte gyakorlati oktatást kap a liturgia belső érték-rangsoráról. Másik oldalon viszont a variánsok különböző arcúknak adnak a helyi liturgiának. Sajátos értékek jelennek meg bennük, az ízlés és intellektuális munka helyi teljesítményei is tükröződnek az alkatban, az adott rítushoz tartozó ember pedig egy fajta otthonossággal vehet részt a liturgiában. Ezt az otthonosságot tudatosítják is, s kifejezik a „*secundum consuetudinem almae ecclesiae X*”, vagy „*secundum chorum nostrum*” és hasonló kifejezésekkel.

A fentieket abban foglalhatjuk össze, hogy a római liturgia azután, hogy egy városi liturgiából átalakult egy földrész liturgiájává, megőrizte

folyamatosságát, minden lényeges elemben önazonos maradt, miközben kisarjasztotta leány-rítusainak családját. 'Astitit regina a dexteris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate.' A II. vatikáni zsinat mintha még hajlott volna arra, hogy ezt értéknek tekintse. Úgy vélem, a Liturgikus Konstitúció 37. paragrafusa nem csak az egzotikus népekre, hanem a katolikus liturgiai hagyományokra is vonatkozik: „Az Egyház... törekszik ápolni és előmozdítani a különböző népek és nemzetek lelki adottságait és értékeit... Megőrizve a római rítus egységét a lényegben, marad hely a törvényes változatoknak...”

A középkori folyamatot úgy kell elképzelnünk, hogy a Róma által felkínált gazdag kultikus anyagból (mely azonban nem nyersanyag, hanem maga is struktúrált egész) és a kevésbé lényeges pontokon hozzáadott regionális-lokális javakból, a tekintélyes helyi egyházak fixálják, majd újra és újra fixálják a maguk liturgiáját és liturgikus jogát. A térbeli és időbeli változások alig észrevehetőek, nem nagyobbak, mint a például a Trident után 40-50 évenként megtörtént módosulások.

Ezen kívül a középkor még két dologban hozott újat a római rítus történetében. Egyik a végzés módja: a privát misék és privát zsolozsmázás elszaporodása, mely bármily furcsa, máig is meghatározza a szemléletet, ahogy ez például a zsolozsmában szembetűnő. A másik újdonság a liturgiában, vagy inkább a paraliturgikus vagy a liturgia peremén helyet kapó hozzáadásokban, szokásokban, rubrikákban tükröződik (kis-zsolozsmák, devocionális elemek, betoldások). Ezeket tekintik a 16. században a római rítus arculatát meghamisítandó, lenyesendő burjánzásoknak. (Ó Istenem, mit mondanának a 16. századi reformerek a mi korunkról!)

A 16. század főáramlata a reform, de nem az újítás, hanem a helyreállítás értelmében. A középkori ránövéseken kívül a helyreállítást és megszilárdítást követelték a protestantizmus liturgikus és hitbeli újításai is. A cél nem a római liturgia megváltoztatása volt, hanem éppen a megőrzése, talán a szónak kissé túl puritán értelmében. Habár a tridenti zsinat nem ítélte halálra a római rítus nagy hagyományú helyi változatait, gyakorlatilag ezek mégis eltűntek néhány évtized alatt, s helyet adtak a zsinat után összeállított új könyveknek. E könyvek a római liturgiát nem a római bazilikák tiszteletreméltó hagyománya alapján tartalmaz-

ták, hanem azt a változatot követték, melyet a pápai hivatalok papjai, a Romana Curia tartottak. A kuriális zsoltózsma alapvetően egy régi közép-italiai archaikus forma, a római rítus kitűnő képviselője, csak kiiktatva belőle az ősi pápai stációs nagyliturgia fontos liturgiai és pasztorális elemeit. Téved az is, aki azt gondolja, hogy a Tridenti rítus azonos a római rítussal. De az is, aki – nem egészen ártatlanul – azt mondja, hogy az a reneszánsz idején létrehozott, „Zeitbedingt” liturgikus forma. A Tridenti rítus a folyamatos római liturgia kiváló, de nem egyetlen, és nem is feltétlenül legjobb képviselője. Minthogy azonban a Tridenti rítus inntól kezdve (néhány szerzetesrendet kivéve) uralkodóvá vált az egyházban, sok-sok nemzedék szemében azonossá is vált a római rítussal. Sőt napjainkban (az élő liturgiát nézve) valóban azonos is vele, mivel ma a folyamatos római rítus egyetlen engedélyezettten celebrálható formája.

IV.

Akkor tehát a római rítus minden, amit a századokon át ilyenként celebráltak, s celebrálnak ma? Ha a 16. századtól visszapiantunk, akkor azt kell mondani, hogy a megmaradt dokumentumok valóban egy lényegileg egységes, folyamatos, csak apró szinte érzékelhetetlen időbeli változásokkal „fejlődő” Római Rítust írnak le. Ami a legkorábbi könyvek előtt lehetett, az – amennyire egyáltalán sejtünk róla valamit – valószínűleg ennek a rítusnak volt képlékenyebb, alakulóban lévő előzménye.

Határozottabb lehet azonban ítéletünk, ha a 16. századtól a ma felé haladva figyeljük az eseményeket. Már a 16. század első felében a legfurcsább javaslatok támadtak a liturgia „megreformálására”. Legtöbbjük ésszerű volt, csak éppen liturgiailag abszurd. (Ez jól mutatja, hogy a liturgia ugyan nem lehet észellenes, de az ésszerű érveken túl sokkal több és mélyebb faktor alakítja formáját.) Magánkezdeményezésre meg is jelentek ilyen kiadványok. Ilyen volt például a Quignonez bíboros által szerkesztett, Róma által jóváhagyott (!), kinyomtatott és bevezetett breviárium. Radikálisan ésszerű volt, és radikálisan hagyományellenes. Minden óra azonos szerkezetű, három zsoltárt tartalmaz, a zsoltárok elosztása szakítva az ősi elvvel mindenféle spekulatív és „gyakorlati”

meggondolásokon alapul. A nem-bibliai részek el vannak belőle távolítva, a norma nem a kórusének, hanem az olvasott magánzsoltosma. Ha a római jelleg a jóváhagyáson múlna, ezt is római zsoltosmának kellene tekinteni. De tartalmilag alig van köze a római rítushoz: az organikus apró változások helyett egyszeri radikális átalakítás, a hagyományhűség továbbfejlesztése helyett voluntarista behatolás, fejlesztés helyett lecserélés, életszerűség helyett spekulatív normák. A Quignonez-breviárium 30 év alatt kimúlt, Róma eltiltotta. De az így értelmezett reformkezdeményezések a tridenti rítussal párhuzamosan is folytatódtak. Különösen Franciaország járt élen: az egyházmegyéék saját liturgia-konstrukciói, a maurinus breviárium, a nyomtatott francia kóruskönyvek egyaránt jó példái annak „törésnek”, ami a római rítus történetében bekövetkezett. Közös jellemzőjük: a lassú fejlődés helyett hirtelen változás, az Egyház normális életében bekövetkező folyamat helyett egyéni kezdeményezés, liturgikus hagyományozás helyett voluntarista invenció. Valamennyi megkapta az approbációt, legalábbis az illetékes ordináriustól. (Ennyit a liturgia pusztán jogi hitelességéről...) Bár az ilyen reformok más országban is felbukkantak, nem indokolatlan a jelenséget „neogallikán reformliturgiának” nevezni. A valódi liturgikus megújulás éppen e reformliturgiák ellenhatásaképpen kezdődött meg a 19. század közepén.

Vérző sebeket később maga Róma is ejtett saját liturgiáján. Az első ilyen – elismerjük, kényszerből született – intézkedés a zsoltárok új elosztása a 20. század elején, mely a római elosztás ősi elveinek harmóniája iránti érzéket már négy papi nemzedék szívéből kiirtotta. A másik példa az íróasztalnál fabrikált új zsoltárfordítás, a ma már szerencsére feledésbe merült XII. Pius féle Psalterium Pianum. Figyelmeztetésnek mindkét példa jó arra vonatkozóan, hogy egy rítus igazsága sérülhet olyankor is, amikor látszólag semmi teológiai tartalom nem sérült. Noha durván sértették a római rítust, minthogy csak egyetlen elemet érintettek, annak egészét nem tették tönkre.

A történelmi áttekintésben úgy remélem, kiderült, hogy a római rítust nem értjük meg, ha csak az egységet vagy csak a különbséget (vagy a kettő értelmetlen egyvelegét) látjuk benne, vagy ha csak az állandóság-

got vagy csak a változást (vagy a kettős értelmetlen koegzisztenciáját) akarjuk hangsúlyozni.

Most már könnyebb felelnünk arra, hogy mi is a római rítus. Azt mondhatjuk, Római Rítus az, ami az 1200 éven át jól követhető, folyamatos és organikusan változó történetben közös. Ami szakít ezzel a változással, az nem római, ha egyéni kezdeményezés. Ha jóvá van hagyva, akkor jogilag római, de tartalmilag nem római, hanem, mondjuk, neo-gallikán típusú liturgia.

Soroljuk most fel röviden, milyen a viszonya a II. vatikáni zsinat utáni Novus Ordonak az így definiált római rítushoz. A nyelvi változást és a misézés irányát figyelmen kívül hagyva így foglalhatjuk össze a különbségeket:

A *mise-rendben* történt a legkevesebb változás. Különbség az, hogy a római kánon mellé további három (valójában több) kánon került. A rubrikális elemek, az asszisztencia rendje nagyban sérültek; az Ordo főszövegei változatlanok, az apológia-jellegű elemek elmaradtak, vagy megváltoztak.

Ennél jóval nagyobbak a *Proprium* változásai. A régi perikoparendszer eltűnt; háromévéssé alakult, s a három év egyike sem azonos a korábbival (melyet „ógyházi perikopa” címén, alternatívaként az evangélikusok is megtartottak). A *Sacramentarium* alaposan megváltozott, sok új szöveg került bele (részben régi könyvekből felelevenítve vagy átírva, másrészt új, „korszerű” tartalommal), de a megmaradtak helye is megváltozott a liturgikus évben. (Az évközi idő 34 vasárnapjából például mindössze ötnek collectája marad a helyén.) A *proprium énekek*, a római rítus talán legrégebbi fix elemei, gyakorlatilag eltűntek a mai miséből. A történelemben először a misekönyv nem az énekeskönyv (*Graduale Romanum*) énekrendjét tartalmazza. Az új *Graduale Romanum* (mely helyettesíthető a *Graduale Simplex*szel) visszavezethető a régire, habár sok helyütt átrendezve. A zenei Instrukció azonban kimondja, hogy a *Graduale Romanum* bármely más énekkel helyettesíthető. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a misének nincsenek megálapított énekszövegei (kivéve a teljesen újonnan gyártott válaszos zsol-

Jegyzetek a liturgiáról

74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete

Krisztus szenvedéséről

Itt van most, kedvesem, az Úr szenvedésének várva-várt, az egész világ számára oly kíváncsatos ünnepe, mely ily nagy lelki örömök ujjongása közepette hallgatnunk nem engedi. Mert habár igen nehéz, hogy ugyanazon ünnepről ismét és ismét méltóképpen s alkalmasan értekezzünk, az isteni irgalmazás nagy misztériumának ünneplése idején mégsem szabad a papnak megvonnia a hívő néptől a beszéd szolgálatát. Hiszen maga a téma, minél inkább kimondhatatlan, annál inkább megadja a szólás lehetőségét, és nem hiányozhat ott a mondanivaló, ahol sohasem elégséges, amit mondani tudunk. Alázkodjék meg hát az emberi gyengeség Isten dicsősége előtt, és ismerje el, hogy az ő irgalmaságának művét fejtegetni teljességgel képtelen. Igyekezék az érzéketlünk, tapadjon rá a gondolatunk, habár kudarcot vall ékesszólásunk, de jó nekünk, hogy kevesek vagyunk annak kimondására, amit az Úr fel­ségéről igaz módon érzékelünk.

Mivel azt mondja ugyanis a próféta: keressétek az Urat és erősköd­jetek, keressétek az ő orcáját mindenkor, senki se merészelje azt gondolni, hogy meg tudja találni az egészet, amit keres; azért hát ne szűnjék meg közelíteni hozzá az, aki egészen elérni sikertelen. Mert Isten minden művei között, melyeket csodálkozó igyekezettel megérteni fáradozunk, van-e más, ami elménk tekintetét jobban vonzaná, s ugyanakkor jobban felülmúlná, mint az Üdvözítő szenvedése? Ki hogy az emberi nemet a halál-hozó elbukás bilincсібől feloldaná, fenségének hatalmát a dühöngő Sátán elöl elrejtette, és a mi kicsinységünk erőtlenségét vetette vele szembe. Mert ha a kegyetlen és kevély ellenség Isten irgalmának elhatározását megismerni képes lett volna, akkor a zsidók lelkét nem gyűlöletre gyújtani, hanem inkább szelídítve csillapítani igyekezett volna, nehogy az összes foglyokat ki kelljen engednie adós-börtönéből, midőn annak szabadságára tör, aki neki semmivel sem tartozott.

Becsapta hát a Sátánt az ő gonosz indulata: olyan kivégzést hozott az Isten Fiára, mely minden emberfiának megváltására fordult. Kiontotta az igaz vért, s az a világnak engesztelése, lett és váltságdíja és üdvösséges itala. Elfogadta az Úr, amit akaratának feltevése szerint választott. Megengedte, hogy a dühöngők istentelen keze reá vettessék, kik habár csak saját gonosztettüket hajtották végre, mégis a Megváltó szándékának szolgálivá váltak. Őbenne pedig oly nagy volt a gyilkosai iránt érzett kegyes szeretet, hogy a keresztről az Atyához fohászkodván nem magáért való bosszulásért folyamodott, hanem bocsánatért amazok számára.

AD MISSAM.

Intr.
8.

D O-mi-ne, * ne longe fá-cl-as auxi-li-um
tu-um a me, ad de-fensi-ó-nem me-am
áspi-ce: li-be-ra me de o-re le-ó-
nis, et a cōrni-bus u-ni-cornu-ó-rum hu-mi-li-
tá-tem me-am. Ps. De-us, De-us me-us, re-spi-ce
in me, * qua-re me de-re-liquisti? longe a sa-lu-te me-a
verba de-ileto-rum me-ó-rum.
Repetitur: Dōmine, ne longe.

A virágvasárnapi mise introitusa az 1938.-ban kiadott Graduale Monasticumból

15. Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzénéről.

16. A „Társadalomtan”-ról, I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismételődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. A „Társadalomtan”-ról, II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

18. „Audiat et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – Jegyzetek a liturgiáról: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára. – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – Jegyzetek a liturgiáról: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – Jegyzetek a liturgiáról: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyana-kodj „költőiségre!” – Jegyzetek a liturgiáról: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – Jegyzetek a liturgiáról: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösdi utáni II. vasárnapon.

27. Egy ökuménikus népénekgyűjtemény esélyei. – Jegyzetek a liturgiáról: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cid-et olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – Jegyzetek a liturgiáról: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. füzet: A haszontalan tudományok. – Jegyzetek a liturgiáról: 57. A szószék. – 58. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vasárnapon.

30. A körmondat. – Érzés és érzet a művészetben. – Az újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság – „nekünk”? – Év végi búcsú. Jegyzetek a liturgiáról: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. Mít adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsstan vázlata (1) – Jegyzetek a liturgiáról: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

32. Mít adhatunk Európának? (2) – Egy elme-etűd. – Egy erkölcsstan vázlata (2) – Jegyzetek a liturgiáról: 63. Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai..

33. Mít adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jeney Zoltán: Halotti Szentertás). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – Jegyzetek a liturgiáról: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmas ének”?

34. Mít adhatunk Európának? (4) – A szöveg: közlés és artefactum. – Emléksorok egy nagy zenészükről. – Egy karácsonyi sequentia. – Jegyzetek a liturgiáról: 67. Szent Miklós? Mikulás? – 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban.

35. Mít adhatunk Európának? (5) – Joseph Ratzinger nyilatkozata (még bíboros korából). – A misztérium-teológia rövid foglalata. – Jegyzetek a liturgiáról: 69. A nagy nemzedék. – 70. „Infra actionem”.

36. Mít adhatuk Európának? (6) – Jegyzetek a liturgiáról: 71. „Quam oblationem...” – 72. Zsoltárok.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított. – Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni. – Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.